

Білай Д.В.

*магістр, викладач I категорії,
Професійно-технічне училище № 31 м. Полтава*

ЕМОЦІЇ І ПОЧУТТЯ – СКЛАДОВІ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Внутрішній світ учасника педагогічного процесу (учня, педагога) – сприймання, мислення, переживання – завжди належить конкретному суб'єктові, конкретній людині. Цей світ ще називають психологічним, або душевним світом. Окрім внутрішнього, суб'єктивного світу людини є ще й зовнішній, об'єктивний світ: природа, суспільство, культура, соціальне середовище, інші люди – все людське буття [6, с. 55].

Зустріч внутрішніх і зовнішніх світів породжує у людини дуже різні емоції, відчуття, переживання, думки, бажання, прагнення, наміри, інтереси, мотивації до дій та вчинків. Така зустріч може бути як гармонійною, так і навпаки – з суперечностями, конфліктами, високою напругою почуттів, емоцій, переживань. Зовнішнім світом для учасника педагогічного процесу є, насамперед, «світ педагогічного процесу» взаємодія з яким відбувається через спілкування різних особистостей під час уроку, виховних заходів, перерв, у позаурочний час [4, с. 15].

Внутрішній світ людини надзвичайно різноманітний і водночас цілісний. Головний поділ душевного світу виявляє себе в «дуальній сутності людини: вона одночасно почуттєва і раціональна істота» [1, с. 23]. Педагогові важливо розуміти, що інтелектуальний розвиток учня неможливий без підключення емоційних компонентів психіки. Виховання почуття, смаку необхідне для формування правильної думки. Творчість – процес не тільки роздумів, а й переживань, прагнень, спонукань до падіння, задоволення і незадоволення тощо. «В почуттях виражається суб'єктивне ставлення душі до відчуттів, причиною яких є зовнішній світ, що діє на нас через посередництво органів зовнішніх відчуттів», – зазначав К. Ушинський [7, с. 13].

Поведінка учасника педагогічного процесу багато в чому залежать від відчуття краси, добра, справедливості, правди, любові, гідності, свободи. Кожен учень індивідуально сприймає та відображає у своїй свідомості світ, відчуває, розуміє і пояснює його, усвідомлює своє місце в ньому, формує свій світогляд, своє світосприймання, своє світовідчуття, своє світоспілкування. Зовнішній світ через органи відчуття викликає в учня задоволення чи страждання, й окремі миттєві враження можуть перетворитися на тривалі переживання, приємні чи, навпаки, викликати радість чи сум, спонукати до активних дій чи притлумлювати такі намагання.

Світ емоцій пронизує всі аспекти педагогічного (і не тільки) життя. У феноменологічному плані «емоції являють собою упереджене ставлення». Основою виникнення емоційних станів людини є її потреби та мотиви. Їх задоволення передбачає постановку цілей, розв'язання конкретних завдань. Емоції можуть бути позитивними, якщо вони співзвучні із задоволенням,

радістю, інтересом, і негативними, якщо виражають незадоволення, горе, страх, сум, тривогу тощо [6, с. 266].

Потреби й мотиви, з одного боку, і особливості ситуацій, з іншого, «сигналять» суб'єктові про можливість чи неможливість задоволення його потреби у наявній ситуації та викликатимуть в учня чи педагога різні емоційні стани. Щодо цього О. Леонтьєв відзначав, що емоції виконують функцію внутрішніх сигналів, внутрішніх у тому розумінні, що вони не є психічним відображенням безпосередньо самої предметної дійсності. Особливістю емоцій є те, що вони відображають відношення між мотивами (потребами) і успіхом чи можливістю успішної реалізації відповідної їм діяльності суб'єкта [5, с. 209-210]. Емоції виникають услід за актуалізацією потреб і мотивів та до раціональних суджень, інакше – емоції передують судженням. Розуміння педагогом того, що мотивація відкривається учневі-суб'єкту у вигляді емоційних станів у формі переживань, які сигналізують йому про значущість об'єктів і збуджують спрямовувати на них діяльність, дозволяє йому моделювати потрібні ситуації педагогічного процесу з урахуванням суб'єктної складової, системи мотивів. Саме остання активізує прагнення учнів і викликає необхідні дії [2, с. 26].

Мотиваційно-емоційна складова педагогічного процесу не менш важлива, ніж логічна: саме вона багато в чому визначає несвідоме, ірраціональне педагогічного процесу. Педагогові важливо розуміти, що «емоція справді є певною системою реакцій, рефлексивно пов'язаною з тими чи іншими подразниками. Почуття не виникає саме по собі в нормальному стані. Йому завжди передують той чи інший подразник, та чи інша причина – зовнішня чи внутрішня» [3, с. 131]. Отже, педагог може, використовуючи «штучну систему подразників», викликати в учнів потрібні емоції. Емоційно «забарвлений» педагогічний процес набуває зовсім іншого характеру у порівнянні з «блідим-безкольоровим». Одні й ті ж слова педагога і учня, виражені з певними почуттями, діють інакше, ніж без емоційні.

Педагогічний процес – це поєднання за принципом доповнюваності раціонально-логічного, мотиваційного та емоційного. Якщо раціонально-логічна схема і система мотивацій в основному може бути спланована учителем заздалегідь, при підготовці до уроку, то передбачити емоційні стани здебільш проблематично. Таку проблематичність учитель знімає через художньо-відчуттєву культуру, гру в широкому розумінні, гру, в якій концентруються всі види мистецтва.

Особливого значення в педагогічному процесі набуває образність. Образ володіє евристичним потенціалом, «вбирає в себе й узагальнює, згущує, концентрує в собі, життєвий досвід, передусім – емоційний. Апелює до відчуттів і стимулює їх. Емоційне вкарбовується в пам'ять і нерідко відтворюється підсвідомо, механічно в найвідповідальніші моменти людського існування» [1, с. 97]. Без напружених переживань неможливо, з одного боку, створити проблемну ситуацію з життєвою повнотою почуттів, спонукати учнів до активних дій, що приведуть до розв'язання проблеми, а з другого – без такого напруження учні не відчують результату розв'язання проблеми, а, отже, повноти задоволення, повноти почуттів. Поставлена в

діалогічному аспекті проблемна ситуація – це процес, подія, співподія, діалог [2, с. 321].

Подія, як проблемна ситуація – незаперечний факт, включений у загальний ланцюг педагогічного процесу, в такі його ланки, як урок, тема, предмет; значущий факт у педагогічному процесі, який пов'язує минуле з майбутнім у теперішньому, значущий, як етап становлення, розвитку мислення, значущий, як прояв повноти почуттів, катарсису, як подія педагогічного життя. Значущість її у тому, що розв'язання проблемної ситуації веде до виникнення нових стійких структур у педагогічному процесі – знань, проблемних ситуацій як стійких форм організації. Значущість її у тому, що проблемна ситуація, як подія, служить місцем для звільнення емоційної енергії учнів, передачі майбутньому позитивно налаштованої аудиторії, генерування емоційних станів, необхідних для виникнення намірів і бажань діяти [8, с. 129].

Педагогові важливо знати джерела, збудники поведінки учня, її першооснову, адже не можна застосовувати в педагогічному процесі ті чи інші методи, методики, форми навчання й виховання, не передбачаючи можливих їх наслідків, які залежатимуть від поведінки учнів, тобто від їх дій та вчинків. З психологічної точки зору, джерела поведінки описуються поняттями потреба, бажання, мотив [6, с. 255].

Деякі автори визначають, що потреба є станом людини, який створюється браком певних об'єктів чи умов, необхідних для підтримки життєдіяльності.

Потреба є одночасно пасивним і активним станом людини: пасивний, оскільки в людині виражається залежність від того, в чому вона зазнає нестаток, активний – тому, що може цей нестаток задовольнити. У людини виникає прагнення задовольнити нестаток. Виникнувши у вигляді несвідомого як потяг, прагнення усвідомлюються й переходять у бажання, яке є основою для постановки людиною мети, а потім – її досягнення, «...потреба, – відзначав О. Леонтьєв, – спочатку виступає лише як умова діяльності, але, як тільки суб'єкт починає діяти, негайно відбувається її трансформація, і потреба перестає бути тим, чим вона була віртуально, «в собі» [5, с. 205].

На рівні суб'єктивності потреба збуджує діяльність особистості й визначає її предметний напрям, перетворюється на мотив. «Сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, – які викликають активність суб'єкта і визначають її, є процесом мотивації його поведінки» [6, с. 259].

Отже, потреби породжують прагнення, прагнення – залежно від ступеня його усвідомлення – потяги чи бажання, а на суб'єктивному рівні – мотивації, які і є передумовою дій і вчинків. Мотиви можуть мати характер «збудження чи притягнення». До перших належать настановлення, потяг, бажання; до других – ідеали, інтереси, мрії, переконання.

Для ініціювання дій і вчинків, поведінки учня не досить актуалізації потреб і мотивів. Для початку й успішного завершення цього процесу необхідно ще багато внутрішніх і зовнішніх факторів. Поведінка може бути довільною, тобто здійснюватися за дуже стійким мотивом, і не мати потреби у вольовій регуляції. Суб'єкт під впливом «сили» мотивів прагне формувати мету, засоби і шляхи її досягнення, включається в активну діяльність як послідовність дій і вчинків, досягає результату й оцінює його. Вольової

регуляції, пов'язаної з необхідністю подолання «незацікавленості», зовнішніх перешкод і труднощів, які впливають з самої діяльності чи умов її виконання, тут не потрібно. Все відбувається за «чистою», ідеальною схемою, яка в практичній педагогічній діяльності майже не можлива. Вольова регуляція не потрібна, якщо є актуальна «вистраждана і пережита» потреба, що забезпечує спонуку до дії, а дії для суб'єкта мають позитивний смисл.

Для педагогічного процесу важливими є педагогічна ситуація і цілі, а також шляхи їх розв'язання та досягнення. Вихід з таких «утисків проблемної ситуації і педагогічної мети» проявляється у вольових діях учня, спрямованих на подолання перешкод (розв'язання проблеми, досягнення цілі), розривання перешкод і обмежень і виході в новий «простір свободи». Проблема ситуація поєднує в собі необхідність результату і поле можливостей його досягнення. Людина (учень, педагог) живе ніби в дійсності, яка для неї все більше розширюється. Прагнення до розширеності, де «не буде утисків», а буде більше свободи, і буде воля у розумінні [8, с. 16].

Педагог повинен уміти відрізнити вольові виявлення від впертості. Щодо цього К. Ушинський зазначав: «Ми не тільки тому страждаємо, що те чи інше бажання наше не здійснилося, але тому, що взагалі не здійснилося наше бажання, яким би не був його зміст. Хоч, виконуючи чуже бажання, я зазнав би якоїсь насолоди, а виконуючи власне, зазнав би страждань; але в самому виконанні свого бажання є уже насолода, яка віддячує мені за страждання, яке я відчуваю, виконуючи своє і відкидаючи чуже бажання. Такий стан душі називають...упертістю» [7, с. 327].

Процес формування особистості може бути представлений «...як розвиток волі, і це не випадково. Без вольові, імпульсивні непередбачені дії є дії без особисті». Особистість не може формуватися без свободи. Отже, для свободи душі потрібна свобода діяльності, а для свободи діяльності – свобода душі. Педагог повинен уміти відрізнити впертість, примху і потребу свободи діяльності та вживати необхідні заходи для придушення перших двох. Без свободи не може розвиватися людська гідність, а, отже, й особистість. Без власної гідності людина може стати, в кращому випадку, «автоматом діяльності», в гіршому – втратити моральні принципи і перетворитися на негідника [7, с. 216].

Список використаних джерел:

1. Бим-Бад Б.М. Педагогическая антропология // Москва, 1998. – 576 с.
2. Бебик В.М., Головатий М.Ф. та ін. Політична культура сучасної молоді // Київ, 1996. – 354 с.
3. Виготский Л.С. Педагогическая психология // Москва, 1991. – 480 с.
4. Дяконов Г.В. Диалогические методы психологического исследования чувств и эмоций // Кировоград, 2004. – 64 с.
5. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения // Москва, 1983. – 320 с.
6. Слободчиков В.И. Психология человека // Москва, 1995. – 384 с.
7. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения // Москва, 1990. Т. 2. – 504 с.
8. Черний Н.Й. Сучасна свідомість молоді // Львів, 2005. – 364 с.